

METSAMOR ATOM ELEKTRİK STANSİYASI VƏ REGIONDA NÜVƏ TƏHLÜKƏSİ

Elimxan Cəfərov

*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin Radiasiya Problemləri İnstitutu,
elimkhan.jafarov@gmail.com*

Dünya atom energetikası atom elektrik stansiyalarında (AES) baş verən üç irimiqyaslı qəza ilə "ləkələnmişdir". Bu qəzalardan biri 28 mart 1979-cu ildə ABŞ-ın (Pensilvaniya ştatı) Tri mayl Ayland AES-də, digəri 26 aprel 1986-cı ildə Ukraynanın Çernobil AES-də, üçüncüsü isə 11 mart 2011-ci ildə Yaponiyanın "Fukusima-1" AES-ində baş vermişdir. Əvvəlki iki qəza nəticəsində reaktorun aktiv zonası dağılmışdır. Tri Mayl Ayland AES-in 2 nömrəli blokunda qəzada radioaktiv maddələr mühafizə örtüyü tərəfindən tutulmuş və işçi personalı və əhali şüalanmaya məruz qalmamışdır. Çernobil AES-in (ÇAES) dördüncü enerji blokunda isə atom energetikası tarixində misli görünməmiş irimiqyaslı qəza baş vermişdir. Reaktorun aktiv zonası tamamilə dağılmış və külli miqdarda radioaktiv maddə ətraf mühitə atılmışdır. Mütəxəssislərin fikrincə, ÇAES-də baş verən qəza atom enerjisindən dinc məqsədlər üçün istifadə tarixinin ən böyük və ən dəhşətli fəlakəti olmuşdur.

Qeyd edim ki, ÇAES-də baş verən qəzadan əvvəl 1957-ci ildə uranın zənginləşdirilməsi ilə məşğul olan "Mayak" kombinatında, 1970-ci ildə isə Beloyarsk AES-də qəzalar baş vermişdi. Bu qəzaların miqyası çox da böyük olmadığından onu geniş əhali kütləsindən gizlətmək mümkün olmuşdu. ÇAES-də baş verən qəzada yaranan radioaktiv bulud isə təkcə Ukrayna, Belarus və Rusiyanın müəyyən ərazilərində deyil, həm də İtaliyaya qədər bir sıra Avropa ölkələrinin ərazilərində müşahidə olunduğundan onu gizlətmək mümkün olmamışdı.

1954-cü ildə Obninsk şəhərində dünyada ilk AES fəaliyyətə başlayanda hesab edilirdi ki, atom enerjisi tamamilə təhlükəsiz və ekoloji təmiz enerji növüdür. Sonradan AES-lərdə baş verən qəzalar göstərdi ki, atom enerjisi böyük təhlükə yaratmağa qadirdir. Ona görə də əksər ölkələrdə ictimaiyyət qətiyyətlə yeni AES-lərin tikilməsinə etiraz edir. Atom reaktorlarının zəif və güclü tərəflərinə yaxşı bələd olan fiziklərin fikrincə isə toplanmış təcrübə və yeni texnologiyalar nəzarətdən çıxma ehtimalı çox kiçik olan reaktorlar qurmağa imkan verir. Buna baxmayaraq, Fukusima faciəsi göstərdi ki, hətta müasir texnologiyalar əsasında quraşdırılmış, təhlükəsiz və nəzarətdən çıxma ehtimalı kiçik olan reaktorlar halında belə fəlakət qaçılmazdır. Belə ki, heç bir AES təbiətin "şıltaqlığından" və gözlənilməz təbii fəlakətdən sığortalanmayıb. Digər tərəfdən isə yalnız neft, daş kömür və təbii qaz kimi enerji mənbələrindən istifadə etməklə, yaranmış enerji-ekoloji böhrandan çıxmaq mümkün deyil. Beləliklə, AES-lərə münasibətlərin müxtəlif olmasına baxmayaraq, onların yaxın illərə qədər fəaliyyətdə olması obyektiv reallıqdır. Bizim hər birimizi, əsasən də AES-lərə yaxın ərazilərdə yaşayanları bu reallığın nə dərəcədə təhlükəli olması narahat edir.

Bu gün Cənubi Qafqazda yeganə olan Metsamor AES (MAES) təkcə region üçün deyil, həmçinin bütün Qafqaz, Türkiyə və İran üçün böyük və real təhlükə mənbəyidir. MAES-də baş verə biləcək hər hansı bir qəzanın adı çəkilən ərazilərdə böyük fəlakətlərə səbəb ola biləcəyinə heç bir şübhə yoxdur.

Məlum olduğu kimi, Metsamor AES-in tikintisinə 1969-cu ildə başlanılmış və 1976-cı ildə birinci, 1980-ci ildə isə ikinci blok istismara verilmişdir. AES Rusiyada istehsal olunan VVER-440 tipli reaktorla təchiz olunmuşdur. Bunların hər biri 440 MVt gücünə malik 2 enerji blokundan ibarətdir. İstismara verilən gündən aydın oldu ki, AES seysmik aktiv zona olan yüksək dağlıq ərazidə yerləşir və hər hansı bir qəza zamanı reaktorun aktiv zonasının soyudulması su qıtlığı problemi yaradacaq. 1988-ci ildə Spitakda baş verən və gücü 8 baldan yüksək olan zəlzələ 26 min insanın ölümünə səbəb olmaqla yanaşı, adı çəkilən AES-i dağıtmasa da, fəaliyyətində ciddi problemlər ya-

ratdı. Bunu nəzərə alaraq, Ermənistan hökuməti AES-in fəaliyyətinin dayandırılması ilə bağlı qərar qəbul etdi. Reaktorlara baxış nəticəsində aydın oldu ki, onlardan bu vəziyyətdə istifadə təhlükəsizlik baxımından düzgün deyil. Buna baxmayaraq, 1993-cü ildə Ermənistan hökuməti iqtisadi çətinlikləri, əsasən də Türkiyənin onları blokada saxladıklarını bəhanə edərək, 2-ci blokun təkrar istismarına dair qərar qəbul etdi və 1995-ci ildə AES-in 2-ci bloku istismara verildi. Bəyan edildi ki, MAES-in istismar müddəti 2016-cı ildə başa çatacaq. 2011-ci ildə Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyin himayəsində olan və tərkibinə 8 ölkənin (ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və s.) ekspertləri daxil olan OSART komissiyası MAES-də əsaslı yoxlamalar apardı və onun istifadəsinin böyük risk tələb etməsi qənaətinə gəldi.

Bu gün ən böyük narahatlıq doğuran MAES-in mümkün ola biləcək insidentlər zamanı radioaktiv şüalanmanın ətraf mühitə çıxmasına imkan verməyən dəmir-betondan ibarət hermetik mühafizə örtüyünə malik olmamasıdır. Reaktorun örtüyü isə böyük istismar müddəti ərzində nazıqlaşmış və hətta kiçik qəza zamanı belə asanlıqla dağıla bilən hala düşmüşdür. MAES-də istifadə olunan VVER tipli reaktora malik ÇAES-in 4-cü blokunda mühafizə örtüyü olmadığından baş verən qəza ətraf mühitə 7,4 ton radioaktiv maddənin səpələnməsinə və böyük ərazilərdə qlobal ekoloji fəlakətin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Avropa İttifaqı MAES-in müasir təhlükəsizlik kriteriyalarına cavab vermədiyindən bağlanmasını təkidlə tələb etməsinə baxmayaraq, Ermənistan və Rusiya arasında MAES-in 2-ci blokunun istismar müddətinin uzadılmasına dair razılıq əldə edilmiş və bu məqsədlə keçiriləcək tədbirlərin reallaşması və bəzi rekonstruksiya işlərinin aparılması üçün Rusiya tərəfi Ermənistana 270 milyon dollar kredit, 30 milyon dollar isə qrant ayırmışdır. Nəticədə, MAES-in 2-ci blokunun istismar müddəti 2026-cı ilə qədər uzadılmışdır.

Bu gün MAES-də hər hansı insidentin və irimiqyaslı qəzanın başvermə ehtimalının yüksək olmasını şərtləndirən əsas səbəblər bunlardır: reaktorun istismar müddətinin 2005-ci ildə bitməsi, AES-in mümkün insidentlər zamanı radioaktiv şüalanmanın ətraf mühitə çıxmasına imkan verməyən dəmir-beton korpuslu hermetik mühafizə örtüyünə malik olmaması, reaktorun örtüyünün istismar müddəti ərzində nazıqlaşması və radionuklidlərin atmosfərə atılma ehtimalının yüksək olması, AES-in seysmoaktivliyi kifayət qədər yüksək olan ərazidə yerləşməsi, mümkün qəza zamanı reaktorun aktiv zonasının soyudulması üçün su qıtlığının yaranma ehtimalı böyük olan dağlıq ərazidə yerləşməsi.

Bugünkü reallıq bundan ibarətdir. Ona görə də region üçün böyük və real təhlükə mənbəyi olan MAES-in fəaliyyətinin dayandırılması təkidlə tələb edilməlidir.